

ГЕРОЇ громадянської війни

Петро Панч

З БОЯМИ ДО ЦАРИЩИНА

„РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК“

716

ПЕТРО ПАНЧ

№ 4565. 25794

З БОЯМИ ДО ЦАРИЦИНА

(ОПОВІДАННЯ ПРО ОЛЕКСАНДРА ПАРХОМЕНКА)

11899

ВИДРОБЛЕНО
 Харк. обл. друкарня
 «РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК»
 №

ВИДАВНИЦТВО
 «РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК»
 КИЇВ • 1941 • ХАРКІВ

Редактор *Ол. Десняк.*

Петро Панч. „С боями к Царицыну“.

(Отпечатано на украинском языке).

КВ 14338. Зам. № 1858. Тираж 20.000. Друк. арк. $\frac{1}{4}$. Авт. арк. $\frac{1}{4}$.
В 1 друк. арк., 45.690 знаків. Підписано до друку 5/VIII 1941 р.

Книжкова Ф-ка ім. Г. І. Петровського, Харків, вул. К. Маркса, 1.

Союзу центральних держав було добре відомо, що уряд Центральної ради під натиском загонів червоної гвардії залишив уже Київ і втік до Житомира, але в Бресті німецька делегація продовжувала вести переговори про замирення. 9 лютого 1918 року переговори закінчилися укладенням з Центральною радою мирного договору.

У договорі значилося, що призначена комісія забезпечить поставку і вивіз із України в найкоротший термін одного мільйона тонн хліба і найбільшої кількості руди. Хліб був у селян, а руда — в робітників. Народний секретаріат Радянської України запропонував повести мирні переговори з фактичним господарем української землі, але німецьке командування відмовилось. Тепер для всіх було зрозуміло, що австрійський і німецький уряди мали на меті не тільки одержання хліба, а, головне, повалення радянської влади на Україні й відновлення старого, буржуазного ладу. Вони хотіли не миру, а війни, і негайно послали на Україну двадцять дев'ять піхотних і дев'ять кавалерійських дивізій.

Розпорошені загони червоної гвардії з боєм почали відходити на схід. Голова Ради міністрів Голубович, що сидів на вигнанні, послав німецькому імперському канцлерові привітальну телеграму: „Ми приписуємо звільнення нашої країни

головним чином допомозі, яку ми просили у німецького уряду і яку нам подало звияжне німецьке військо. Дякую сердешно... З невідомою радістю я зустрів звістку про звільнення Києва“.

Пожовкла від весняних дощів відозва, розклеєна на луганських парканах, кричала про небезпеку, яка насувалася від Києва на Донецький басейн. Підписана вона була Ворошиловим, який з першим червоногвардійським загonom із луганських робітників бився вже з німцями й гайдамаками під Конотопом.

Відозва закликала до зброї.

Слідом за першим загonom до Харкова виступив другий. Ворог обступав уже Харків, і луганські червоногвардійські загони, об'єднавшись із харківським комуністичним загonom, відходили з боями на південь. На фронті від Куп'янська до Луганська, кожен на свій розсуд, діяли окремі, ніким не об'єднані загони. Щоб покласти цьому край, командування фронту об'єднало їх у п'яту армію під командою Кліма Ворошилова.

Відозва кликала до зброї.

Ворог уже підходив до Луганська, про це сповіщав гуркіт артилерійської канонади і аероплан, який почав з'являтися двічі на день над містом. Місто поспішно евакуювалося.

Після успішного бою під станцією Родакове Олександр Пархоменко на панцернику „Комуніст“ вернувся в Луганськ. Станція й місто були забиті загонами червоногвардійців, які тяглися до Луганська разом з родинами й хатнім скарбом із околиць шахт, заводів і сіл, де німці вже катували за розібрану в панів землю.

Розбиті під Родаковом німецькі частини об'єдналися і знову повели наступ на Луганськ. Із

заводів треба було вивезти все, що мало для ворога будьяку вартість.

— Ти там сам доглянь за цим, — сказав Ворошилов Пархоменкові, — і зроби по-більшовицькому, щоб жоден патрон не дістався німцям.

Пархоменко цілий день оглядав склади й цехи. У них уже стривоженим мурашником метушилися робітники, вибираючи все найбільш варте уваги і спроваджуючи його на станцію. Латунню й порохом із патронного заводу навантажували вже п'ятий ешелон, паровозобудівельний завод вантажив останні верстати й запаси матеріалів.

Маневрові паровози один за одним відтягали ешелони з патронами, з військовою амуніцією, з різними харчами і з великими запасами борошна: в далеку і не зовсім ясну путь вирушала різноголоса армія, майже в двадцять тисяч ротів. Вона купчилася тут же в ешелонах, витягнутих довгою черідкою далеко за переїзд.

На платформах стирчали задрані в небо голублі возів, між ними на вервечках сушилась білизна, на кулеметах висіли пелюшки, схожі на геологічну карту, під возами між клунками вовтузились із дитьми матері, то там, то там кувікало поросся, кричали кури, мекали телята. Димок від розкладених на землі вогнищ прозорими струмочками здіймався до блакитного неба. Над коліями стояв гомін; мов на ярмарку, десь іржали коні, хтось горлав пісню і безперестану рипіла гармонь. То там, то там лускали постріли. До станції не переставали тягтися нові загони з новими піснями.

За кілька годин поїзд командувача п'ятої армії підходив до станції Міллерово. Машиніст Білобородько, посланий вперед для розванта-

ження цього вузла, щоб без затримки пропустити луганські поїзди на північ, зустрів штабний вагон вигуками: „Хай живе світова революція, хай живе Луганськ і його бойові діти!“, але ешелони, які мали вже бути десь аж під Воронежем, і досі стирчали на Міллерово. Пархоменко, що їхав з командармом, у відповідь на радісні вигуки машиніста посварився на нього кулаком:

— Цап старий, зробив пробку на десять кілометрів і тепер стрибає від радості.

На пероні чомусь стояло шість кулеметів, наведених на ешелони. Коли поїзд командарма зупинився, до вагона, брязкаючи шпорами і гримлячи шаблею, зайшов перехрещений ремнями командир із зіркою на кашкеті і апатично гукнув:

— Здавайте зброю! Хто тут старший, щоб мені без глупства: кулемети просто у вікна наведені.

Ворошилов, роздратований бездіяльністю Білородька, не мав бажання до жартів і сердито запитав:

— Чого вам треба? Хто ви такий?

— Комендант станції.

— Комендант? Ворона ти, а не комендант! — підступив до нього Пархоменко, радий зірвати хоч на ньому злість. — Чому і досі не пропустив на Воронеж ешелонів? Комендант, а станція забита!

— А ви хочете німцям у пащу їхати? — огризнувся комендант. — Вони вже станцію Чертково захопили.

Пархоменко дивився на Ворошилова, Ворошилов, вражений звісткою, перевів очі на свого начальника штабу — Колю Руднега, що, з обличчям гімназиста, сидів за столиком над картою.

У вагоні стало тихо, як у вусі. Комендант, скориставшись хвилиною замішанням, підвищив голос:

— Я мушу виконати наказ.

— Зараз же забирайте свою команду з кулеметами й виставте охорону від білих козаків. Оце ваше діло, — уже зовсім розгнівавшись, відповів Ворошилов. — Я командарм, я наказую!

Звістка про перетятий німцями шлях на північ хутко стала відома по всіх ешелонах. Надія, що німецьке військо не піде далі українського кордону, виявилася марною. Тепер можна було їх сподіватись і від Черткова і від Луганська. Шістдесят всім ешелонів, збитих до купи, могли стати кожної хвилини за мішень і за здобич для ворога.

Ворог не заставив на себе довго чекати, — він з'явився в небі на другий ранок. Три німецьких аероплани налетіли збоку Луганська, і тінь чорними хрестами поповзла між ешелонами. Рушничні постріли із вагонів не зупинили аеропланів — вони кружляли, як шуліки, і бомбу за бомбою кидали на голови спанізованих людей. Враз від оглушливого вибуху під ногами захиталася земля і з вікон станції посипались шибки. На місці вибуху горіли рештки вагона, де були патрони, які все ще продовжували стріляти. Аероплани розвернулись і полетіли назад.

В кімнаті для пасажирів відбувалось засідання командування червоної п'ятої армії з членами уряду Донецько-Криворізької республіки і з представником від донського ревкому.

П'ята українська армія була оточена з усіх боків — з півночі і з заходу насувались німці й гайдамаки, з півдня — добровольча армія генерала Денікіна тиснула третю армію з червоно-

гвардійських загонів, яка вже відходила до Ліхої. По деяких станицях Дону вже купчилися козаки, що повстали проти радянської влади. Єдиний шлях відступу, ще не перетятий, був через Ліхую на Царицин. Через якийсь час від вікон до вікон полетіла по всіх вагонах звістка, що ешелони будуть пробиватись на Царицин.

* * *

Праворуч від залізниці лежала станиця Гундорівська. У ній купчилися білі козаки під командою Гусельникова, які загрожували відрізати шлях на Ліхую. Загони Лукоші і Колі Руднева під командою Пархоменка прогнали їх до станції Ізваріно і, вдоволені з перемоги, повертали назад. Було тихо, зійшло вже сонце, і червоногвардійці, слухаючи жайворонків, заспівали й собі про Луганку і Луганський городок, але враз почувся мелодійний свист, який хутко перейшов у рев, і Пархоменко не встиг озирнутись, як позаду колони вибухнуло чотири снаряди. Потім над головою засвистів рій куль. Червоногвардійці від несподіванки кинулися врозтіч, як від дощу, по чорній ріллі.

Друга черга снарядів упала попереду, перегородивши путь тим, хто біг по дорозі. Стріляли із закритої позиції, але густі цепи, що спускалися до Гундорівської станиці з горбів, було видно ясно. Вранішнє сонце виблискувало на багнетах і на касках. На фланзі маячила кіннота.

Козаки наступали з німцями й гайдамаками. Їх снаряди падали вже серед спанізованих червоногвардійців, і вони почали безоглядно тікати.

— Швидко в тебе бігають хлопці, — проказав, озираючись навкруги, Пархоменко. Командир загону Лукоша дивився очманілими очима. Він

і сам уже хотів ввіритись ногам, така була несподівана атака, але іронічна посмішка Пархоменка тримала його як на ланцюжку. — Швидко, швидко, ану, зупини їх.

— Стій, стій! — закричав нарешті Лукоша, ніби прокинувшись, і випустив, як з кулемета, чергу рясної лайки. — В цеп лягай!

— Завертай, завертай, доки не почали кобти скидати, — кричав навздогін йому Пархоменко. — А за вами хто женеться? — звернувся він уже до червоногвардійців, що стрибали через борозни.

Червоногвардійці зупинились і переляканими очима дивились на Пархоменка, який припалював цигарку, ховаючи сірник у долоні.

— Ви назад огляньтесь: німці за версту, а з вас уже дух випирає, — і потім уже, нахмурившись, гукнув: — Партійці, в цеп лягай!

Червоногвардійці дивились винуватими очима, потім, як за командою, падали в борозни і починали стріляти. Постріли, що бадьоро тріщали поруч, приводили до пам'яті й інших. Пархоменко весь час крутився між ними на гнідому коні і ладнав уже другий цеп. Ліворуч залягли в цеп харків'яни під командою Колі Руднева.

Зустрінутий хоч і безладним, але дошкульним вогнем, ворог стихив свій вогонь і зупинився на околицях станиці. Луганчани почали зариватись у землю на ріллі. Пархоменко знав, що вони вже не побіжать удруге, але вночі, від'їздячи на станцію, ще раз сказав Лукоші:

— Ворога треба затримати за всяку ціну, Лукоша. Доки хоч ешелони поминуть станцію Каменську.

— А чим я його затримаю, сам розкарячусь? — огризнувся Лукоша, — У німця важка артилерія,

кавалерія, а в мене люди голодні, стріляти не вміють і роздягнуті.

— Це наказ командарма.

— Наказ, наказ, я сам, бач, не знаю! Так і передай Климу Єфремовичу — буде виконано, тільки панцерник щоб хоч трошки поплював на дих гадів у касках, — і він закінчив рясною і натхненою лайкою, якій заздрили навіть найдопельніші коногони.

Загін залишився просто неба в полі під дощульним вітром. Позаду блимали вогники станції Каменської, через яку проходили останні ешелони. Їх прикривав панцерник, зроблений гартманівцями із пульмана; час від часу він струшував повітря громохкими пострілами, підпалюючи, як зірницями, ніч.

Пархоменко, пригнічений щойно пережитим нерівним боєм і неясною перспективою, відчував на серці вагу, від якої мимоволі згиналися широкі його плечі. На руках стогнав поранений в груди шахтар Ван Ша-ю. Позаду були німці й гайдамаки, попереду лежала довга путь через Дон з повсталими козаками і арміями білих генералів. Через це розбурхане море треба було провести зовсім необучену, мало організовану масу, яка ще не раз буде впадати в паніку.

Ван Ша-ю стогнав і щось говорив у забутті по-китайському. Молоде, майже дитяче обличчя кривилося від болю. Пархоменко, не знаючи, як полегшити товаришеві муки, гладив його по чорному, як воронове крило, волоссю і примовляв:

— Потерпи, товаришу, тобі народ ніколи цього не забуде, потерпи, у Царицин прийдемо — зразу вилкуємо... З якої ти шахти? Може, там жінка залишилась? І в мене жінка й діти, по-

їхали до Саратова, а туди вже чехи підбираються. Скільки нам, Ване, біда буде, коли не переможемо буржуїв, будь вони прокляті. Скільки через них сліз пролито, земля вже мокра стала. Що ти кажеш? Пити? Потерпи, голубчику, ось чути вже поїзд. Може, й води дістанемо. Жар у тебе починається.

Ван знову лепетав щось по-китайському і, як дитина, кидався на руках у Пархоменка. Підійшов панцерник. Пархоменко по залізній драбинці обережно заніс Вану до сталюго вагона, поклав його на свою шкіряну куртку, перев'язав йому рану і зморено присів біля нього на скриньку спід патронів. Команда панцерника стояла з низько опущеними головами.

— Тяжко, мабуть, нашому Ванові помирати на чужині, — сказав командир панцерника.

— Хоч знає за віщо, — сказав Пархоменко, продовжуючи гладити Вану по голові. — Ти загонові Лукоші й харків'янам допоможи: в чистому полі лежать, а німець навідає як навіжений. Хоче таки шлях нам перетяти.

— А забиті вже є? — спитав кулеметник, сумно поглядаючи на китайця, який важко дихав і став жовтий, як цитрина.

— Німець з важкої артилерії стріляє, а на ріллі де ти заховаєшся? Одною гранатою чотирьох біля мене розірвало, і кулемети дихати не давали. Каплан Ванька хотів одного такого зняти і почав скрадатися борозною. „Щоб я жив, каже, зараз їм удовольствие зроблю“. Доповз уже до самого кулемета, але помітили козаки. Чуємо, стріляють. Капланові назад уже нікуди відступати, випустив чотири кулі на козаків, а п'ятою — себе прикінчив. — Пархоменко глянув на команду вже захопленими очима. —

Нехай бачить ворог, як умирають за робоче діло більшовики!

Тут же, сидячи на скриньці, Пархоменко, що вже не спав багато ночей, заснув на півслові. Голова важко впала на груди, але рука продовжувала лежати на лобі пораненого Вана. Червоногвардійці на пальцях відійшли до своїх кулеметів і гармат.

Вранці загриміла німецька артилерія, від гуркоту якої прокинувся Пархоменко. Під рукою, яка все ще лежала на голові китайця, було вже задубіле тіло. Пархоменко прикрив його полотнищем від намета і з біноклем виліз на тендер. Вранішній туман ще затягав обрії тонким рожевим серпанком. Панцерник поволі сунув у бік Ліхої. Виїхавши за першу будку, Пархоменко побачив у долині сірі крапки, які швидко рухалися до чорних ямок, на фланзі німецького цепу скакала кавалерія. Ліворуч раз-по-раз схоплювався димок і місцями часто блимали вогники кулеметів. Ворог не витримав і побіг назад, залишаючи на полі сірі крапки.

— Бий по кавалерії! — гукнув збудженим голосом Пархоменко вниз. Сталь панцерника задзвеніла, металевий звук ударив у вуха ніби кулаком, і, коли він дорухував до тридцяти, над головами вершників розцвіли рожеві хмарки.

В той же час снаряди почали рватися навколо панцерника. Вони прилітали з ревом і свистом від Міллерова. Над виймою, далеко позаду, струмував у небо білий димок, певне, над панцерником.

— Ховайтеся у вагон, товаришу Пархоменко, — гукнув до нього командир, — бачите, як хурчать скалки.

Пархоменко стояв на тендері і обдивлявся

навкруги: загін Лукоші під артилерійським вогнем відходив уже до Ліхої, на нього насідали німецькі частини, намагаючись одрізати шлях до відступу.

— По кавалерії, по кавалерії! — кричав Пархоменко, входячи в азарт. — Руднев наступає у фланг, правильно! Кулемет застрочив, бий по кулемету! он під вербою... правильно... добре, синку, добре! Удавилися цурики... ще разок стукни! Отак їх... А ти кажеш — ховайся, а Лукоша, а Руднев, а піхота куди сховається? Молодці луганчани!

Червоногвардійські загони нарешті перейшли на другий бік залізничного насипу і тепер вільно посувалися у „мертвому просторі“, поспішаючи до Ліхої на підмогу. Німці вийшли спід обстрілу панцерника і так само припинили вогонь. Над степом запала тиша. Сонце вже котилось на захід, над полями здіймалась легка пара, в небі, як листя осики, тріпотіли крильцями жайворонки, зеленим соком душлили трави, в які причепурились горбки. Прозора сиза тиша дзвеніла, мов струна. Після гуркоту артилерії тиша здавалась ще більшою, тільки у вухах все ще дзвеніла на високій ноті струна.

Пархоменко крутив головою, ніби хотів витрусити цей звук, але чим ближче підходив до Ліхої панцерник, тим звук ставав голоснішим, аж доки не обернувся в гуркіт грому. Тепер уже видно було й виблиски вогню, немов би над станцією вигравали зріниці, потім зарожевілось небо і на сірих стінках панцерника замиготів рожевий полиск пожежі.

Станція Ліхая була у вогні: на колях горіли вагони, збоку палахкотів будинок, між вагонами сновигали чорні силуети, довкола рвалися сна-

ряди і на зубцях золотих корон підкидали до неба шматки вагонів і людей. Ешелони, освітлені пожежею, повзали, мов черви на сковороді, на вагонах гронами висіли люди, а ті, що не знаходили собі вже місця, розбігалися у степ, аби тільки вискочити з території станції, на яку градом спадали гранати артилерії і бомби аеропланів. Одна бомба влучила у баки з нафтою і до неба знявся червоний язик. Буйне полум'я стугоніло, як поїзд, дим нафти почав затягати станцію чорною завісою. З другого кінця над ешелонами стояла хмара біла — вона знялась із вагона з борошном, у який теж влучила бомба.

Ешелони, прикриваючись хмарами диму й борошна, метушливо виходили на вилки і повзли у бік Білої Калитви, але не могли взяти розгону. Між ними не було дистанції, поїзди йшли один за одним, і тому здавалося, що вони стоять на місці, а на них тільки переповзає тінь вагонів.

Червоногвардійські загони п'ятої армії билися на підступах до станції, ліворуч були рештки частин третьої армії. Ворог вів безперервні атаки, намагаючись захопити майно й перетяти відступ тисячам відважних донбасівських шахтарів, луганських і харківських робітників і червоних козаків Каменської станиці, що приєдналися до української армії Ворошилова.

Наступали дисципліновані і прекрасно озброєні частини регулярної німецької армії і гайдамаків, сформованих і озброєних у Німеччині. Їм допомагали білогвардійські офіцери і частини донських білокозаків атамана Краснова.

На третій день червоногвардійські загони, знесилені і пошарпані, відійшли на станцію, охоплену вогнем і панікою.

Панцерник підійшов до станції і вперся у ва-

гони, які зійшли з рейок. Ними, як барикадою, були завалені всі колії. Іншого шляху, щоб вийти на царицинську колію, не було. Пархоменко з одного погляду зрозумів становище. Стрибаючи через трупи, він побіг на станцію, де містився штаб. Усі кімнати були завалені пораненими, три дні їх збирали сюди з усього фронту. Від стогнання і прокльонів дрижали шибки.

— Де Ворошилов? — гукав Пархоменко, усковчивши до порожньої кімнати, де був штаб. Люди пробігали з вираченими очима. — Де Руднев? — Ніхто не відповідав, усі бігли в одному напрямку — на схід, на Білу Калитву. — Де Ворошилов? Командарма хто бачив? — Поранені повзли й шкандибали за іншими, наповнюючи стогином повітря. Пархоменко вибіг на дорогу і закричав, мов і сам поранений на смерть:

— Стій, усі до мене!

Владний голос впливає на людей завжди, або лякаючи їх, або витверезуючи. Серед тих, що тікали, були й перелякані і просто запаморочені загальною панікою. Почувши гострий і рішучий наказ, бійці почали зупинятися. Луганчани знали Пархоменка.

— Що ж це робиться, Олександрє Яковичу? — майже застогнав Голий, у якого чорні вуса посіріли від пороху й віку. — Фронт німці прорвали, куди ж тепер?

— А ти сам приклад покажи, як треба боротися за революцію, а не спину показуй інтервентам. Збирай людей, тебе старшим призначаю, і тримайтесь на цьому місці. Ворошилова хто бачив?

— Я бачив, як в атаку ходив, у штани, — відповів один.

— І він так тікав, як ви?

Бійці не відповіли й збентежено потупились. Тоді Голий ударив шапкою об землю і закричав: — П'ятдесят років чекав на революцію, та щоб тепер відступитись? Хто покине позицію, той зрадник і проклятий чоловік. Далі не відступимо, товариші!

Гурт бійців збільшувався, і старий робітник почав їх ладнати.

Біля залізничного насипу, де вже лежала довга цепочка червоногвардійців, Пархоменко побачив Артема. В чорній сорочці, простоволосий Артем бігав між людським мурашником, обростаючи бійцями. Вони вже ладнались у ряди, щоб залягти у другий цеп. Позаду, із такого ж мурашника, виділилась ще одна команда і підтюпцем бігла займати позицію за горбком. Верхи на коні скакав Коля Руднев, начальник штабу. — Ні, він не знає, де зараз Ворошилов. Був на правому фланзі, потім був на станції, можливо, тепер поскакав до третьої армії. Бійці убили там свого командира, який хотів зрадити. — Коля Руднев був увесь чорний від пороху й диму і від тоски. Він розумів, що паніки ніякими словами не можна перемогти, аж доки не відірвешся від ворога. Потрібна невеличка заслона, щоб прикритись від німців, і тоді ще можна привести до ладу людей, але цих двох цепів, хоч би вони й трималися, було мало. Він стрибнув з коня в гущу бійців, які лавиною текли понад залізницею, і розкинув перед ними руки.

— Хто за революцію, товариші?

Пархоменко побіг до панцерника. З нього вже зняли кулемети і попсували гармати, а тіло Вана Ша-ю закопали біля колії.

— Ну, а тепер пускайте назустріч німцям, — сказав він, затамовуючи гірке зітхання.

Машиніст дав задній хід і, коли вже паровоз набрав швидкості, вистрибнув на землю. Хутко панцерник зник у вечірніх присмерках по дорозі на Каменську.

З чотирма кулеметами і з купкою бійців, які тепер трималися Пархоменка, як малі діти батька, він відійшов у степ, де мала бути сторожова охорона, але на тому місці вже нікого не було. Останні ешелони, брязкаючи буферами, віддалялись від станції, на якій дотлівали розбиті вагони, по насипу шкутильгали відсталі поодинокі постаті. Ворог, оволодівши станцією, припинив вогонь і на землю спадала тиха весняна ніч.

Пархоменко похитав головою: всі підступи для ворога були відкриті.

— Доведеться, товариші, нам бути в ар'єргарді. Заляжемо тут.

Потомлені бійці з насолодою простяглися на теплій землі. Над головами простиралось зоряне небо, повне загадкових світлів.

— Отаке ж небо і над Луганськом стоїть, — сказав один, зітхнувши. — Це там сьогодні великдень справляють.

— Та не всі, — додав другий, — не до великдня їм і не до зірок, — і він тихенько заспівав:

Ой, на горі німці йдуть,
На шляху гармати.
В Сніжків панів везуть,
Землю повертати.

Ой, худобу відбирають,
Хліб і сало у мішки.
На розправу всіх зганяють —
Спорожніли гармати.

Ой, горять Сніжки вогнем,
Вкрилось небо димом.
Ой, ти лишенько моє, —
Порубали сина...

— А ти кажеш великдень. Із Варварівки утік мій товариш, говорить — за знайдені тільки одні патрони німці розстріляли п'ять чоловіка, а мого сусіда за те, що стріляв по аероплану. Отож гад якийсь виказав.

— А в нашому виселку німці об'яву таку висіли: хто передасть в комендатуру більшовицьких агітаторів, одержить за кожного премію — сто карбованців за те, що наведе; двісті — коли доставить більшовика, а п'ятсот карбованців — за партизанського ватажка. Один і спокусився, ну, більше дня він не прожив: ухали зразу. Німці потім гатили, гатили по виселку із гармат, аж доки не запалили.

Третій почав розповідати, як у них на шахті гайдамаки пороли жінок: в цей час попереду почувся кінський тупіт. Червоногвардійці схопилися за гвинтівки. Із темряви виїхав самотній верхівець.

— Хто там товчеться? — гукнув Пархоменко. — Ану їдь сюди, а то стрілятиму.

Вершник під'їхав. Ноги були випростані із стремен, руками він стомлено упирався в передню луку сідла.

— Товариш командарм! — вигукнув, схоплюючись на ноги, Пархоменко. — Штабний поїзд уже давно відійшов, ми останні.

— Оце й увесь ар'єргард? — сумно спитав Ворошилов.

— Ар'єргард і більшовицький авангард, Климе Єфремовичу, — відповів кулеметник, підійшовши до коня. — Конешно, малувато для такої справи.

— Десять чоловіка прикриває армію! — він покрутив головою. — Де ж наші командири, хто командуватиме?

— Як хто? Ти та я, та вони, — указав Пар-

хоменко на бійців, — от уже нас десятеро, а буде сто й тисяча. Командирів нема, а дивись, скільки німців і всякої погані набили. Зненависть до ворога треба мати, а командувати можна навчитись.

Він говорив так упевнено, що в присутніх зникали всякі сумніви. Ворошилов може вперше за цілий день посміхнувся.

— Це вірно: сьогодні ми, навіть утікаючи, перемогли. Нам треба було провести ешелони, і ми це зробили під самим носом у німців. Тепер сміливо можна сказати, що дійдемо до Царицина.

— А хто зна, що воно в Царицині, — сказав у темноті червоногвардієць. — Прийдемо, а там уже білі.

Запала тиша. Давно вже ніхто не читав газет, зв'язку з центром, навіть з іншими червоними частинами — не було. Брестський договір німці порушили, можливо, вони ведуть наступ не тільки на Дон, а й на Москву. Генерал Краснов, піднявши проти радянської влади донських козаків, намагався з'єднатись із козаками астраханськими й уральськими, щоб утворити єдиний фронт контрреволюції від Дону до Самари. Між східним і південним фронтами лежав Царицин.

— Я знаю тільки одне, — сказав по паузі Ворошилов, — що сильного духом — руками не переможеш. Як би не кортів контрреволюції Царицин, але більшовики такої фортеці не здадуть.

Пархоменко зітхнув з полегшенням.

Проти неба знову вирізьбились вершники, це вже була німецька розвідка. Коли вона під'їхала ближче, всі чотири кулемети загомоніли разом, і вершники на тому ж місці попадали на землю.

* * *

В станицях цвіли садки, але козаків не було. Вони труїли воду в криницях, розбирали на цілі кілометри залізничну колію або гнули рейки волами й утікали в степ. На станціях зруйновані водокачки стояли з порожніми баками і занурені паровози пили воду з болот і річок, а коли вони були далеко від залізниці, тоді ставала довга черідка жінок, дітей і конвеєром подавали воду цеберками й казаночками.

Полагодивши шлях, ешелони підходили до зруйнованого мосту і знову зупинялися, доки не полагодить його вислана вперед бригада. А довкола розлягався безмежний степ, по якому на низькорослих конях носилася смерть.

Козаки, виблискуючи шаблями, налітали на ешелони з диким криком, свистом і, зустрінуті вогнем червоногвардійців, коли не лягали трупом, знову тікали в степ. В станиці Морозовській до української армії Ворошилова приєдналися червоні повстанці Щаденка із місцевих селян. Тепер шлях до Царицина був вільний, і по ньому можна було вже відправити всіх поранених, хворих і частину родин.

Дисципліна зростала з кожним днем, і до Царицина наближались уже не розпорошені й свавільні загони, а об'єднана двадцятитисячна армія, ще мало обучена, але вже загартована в боях і з німецькими регулярними частинами, і з білокозацькими бандами.

Слідом за санітарним поїздом для переговорів з місцевою владою до Царицина виїхали на примітивному панцернику Клим Ворошилов і Олександр Пархоменко.

— Тепер я тобі признаюся, — сказав Пархо-

менко, коли під вагоном жваво застукали колеса, — на станції Ліхій я вже подумав, що ми пропали. Навіть не віряться, що виплутались з такого пекла.

Німецькі частини, зазнавши іще одної поразки біля Дінця, від Білої Калитви повернули назад, але Ворошилов знав уже, що попереду не менші сили збирають генерали Фіцхелауров і Мамонтов, і тому відказав застережливо:

— Не кажи гоп, доки не перескочиш, — але й він не міг приховати задоволення. В боях з п'ятою армією німці утратили двадцять гармат, сто двадцять сім кулеметів і декілька тисяч убитих солдатів. Пархоменко задержував смикнув головою.

— Коли німцям набили...

— Генерал Фіцхелауров об'єднався з Мамонтовим. Боюсь, що вони прорвуться до залізниці.

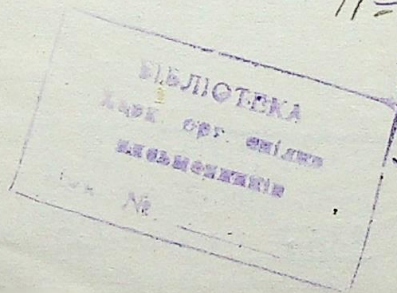
Повстанська дивізія Щаденка, відступаючи по ґрунтових шляхах, прикривала залізницю з лівого боку, праворуч ішли частини, висівши з ешелонів. Пархоменко продовжував думати про бої з німцями і посміхався своїм думкам: „Де це було видано, жінка бере гвинтівку й питає, куди в неї патрони закладати? Закладає і б'є німця, та ще й як“.

І сам собі відказує: „А все тому, що не питає, навіщо стріляти. Це — наука для інтервентів“.

~~№ 7568.~~

25/2/4

~ 11899

ХАРКІВСЬКИЙ
літературний музей

Вст. № 3357 Інв. № КБ-1302

Ціна 20 коп.

ХАРКІВСЬКИЙ
літературний музей

В.ст. № 3357 Ілв. № КБ-1302